

KRÓNKA

ZACHAR JÓZSEF

HADSEREG ÉS TÁRSADALOM A HABSBERG-MONARCHIÁBAN 1815—1914

Nemzetközi kollokvium, Strasbourg, 1991.
június 6—8.

A strasbourgi Robert Schuman Egyetem Német Tanulmányi Központján belül működő Habsburg-Monarchia Tanácskocsoport és a Franciaországi Osztrák Kultúrintézet közös szervezésében immár hagyományosan megrendezésre kerülő évi nemzetközi kollokviumot ezúttal a hadsereg és társadalom kapcsolatrendszerének 1815—1914 közti vizsgálatára hasznosították a nyolc országból érkezett kutatók és érdeklődők, mintegy hatvan fő. A kollokvium ez évben is jelentős helyi érdeklődés mellett zajlott, jelen voltak az állami, politikai, társadalmi, kulturális és katonai szervek vezetői, illetve képviselői, továbbá a tudományos területről számos érdeklődő.

A rendező szervek üdvözlőleteinek tolmácsolását követően az első tudományos ülésre június 6-án délelőtt *Jeanine Charue* egyetemi tanár (Dijon) elnökletével került sor.

Dr. Johann Christoph Allmayer-Beck udvari tanácsos, az Osztrák Hadtörténeti Múzeum nyugalmazott igazgatója (Bécs) témabevezető előadásában először a korszak és a hadsereg korrelációját hangsúlyozta. Állítását az 1815—1848 közötti időszakokkal kapcsolatosan úgy bizonyította, hogy kimutatta, a tartós-nak ígérkező béke nem igényelt semmiféle alapvető szervezési változtatást, vagy továbbfejlesztést. A hadügy keretei és a hadsereg felépítése a régi maradt, csupán annyi feladatváltás történt, hogy immár inkább egyfajta belső biztosítási funkció került előtérbe. Ez indokolta az egyes ezredek széttagolt elhelyezését és az állandó gyakorlást, gyakori helyőrségváltozást. Miután mind a politikai, mind a katonai vezetés szigorúan örködött a haderő „nemzetek feletti” jellegén, váratlanul

érte 1848-ban a nemzeti jelleg eleven erővel való jelentkezése, amely a haderő szétesését is eredményezte. A magyar és olasz egységeknek a nemzeti mozgalmakhoz való csatlakozása viszont növelte az uralkodóhű tisztikar társadalmi szerepét és presztízsét. Ezzel egy időben Ferenc József arra törekedett, hogy a haderőt egészében uralkodói eszközévé tegye. Ez indokolta az egymást követő, sok esetben egymásnak ellentmondó számos intézkedést, miközben lényegében a hadügy, a hadsereg szervezése a régi maradt. Változások csak az 1859-es háborús vereséget követően, a kirobbant vezetési válság közepette következtek el. Az összeírási rendszerből az általános hadkötelezettségbe való átvezetésre mégis csupán az 1866-os újabb háborús vereség egyenes következményeként került sor. A megváltozott társadalmi körülmények között szükségszerűvé vált az új szervezés, az új kiképzés, az új harcászati elvek alkalmazása. A változások jelképeként az előadó az egyéves önkéntes szolgálat bevezetését mutatta be, amely lehetővé tette az értelmiségi és polgári erőknél a tisztikarba való tömeges bevonulását is. Befejezésül annak a folyamatnak a bemutatására vállalkozott, miként vezetett el az általános hadkötelezettség szükségszerűen az általános választójoghoz.

Dr. Georges Englebort, a Belga Királyság ausztriai nagykövetségének kulturális tanácsosa (Bécs) „Theodore de Bailliet-Latour gróf, az 1848-as hadügy-miniszter” című előadása következett ezután. Az előadó az 1780—1848 közötti hivatásos katona életrajzában főbb állomásait a mindeddig publikálás nélkül elfekvő naplóra alapozva és az egyéb forrásokkal szembeesítve mutatta be. Kiemelte, hogy ugyancsak hiva-

tásos katonai édesatyja révén került az eredetileg osztrák-németalföldi család Csehországba. Onnan viszont hőse tanulmányai elvégzésére előbb Bécsűjhelyre a Katonai Akadémiára, majd Bécsbe a Mérnöki Akadémiára került. Am alig fejezte be tizenkilenc esztendősen iskoláit, mérnökkari főhadnagyként az éppen folyó franciaellenes háborúban azonnal a hadszíntérre vezényelték. A hadiszerecsé hol kísérté, hol elhagyta, csatadiadal és hadifogság egyaránt része lett, közben haladt előre a ranglétrán. 1812-ben már alezredeként vonult az oroszországi hadjáratba. Ottani hősi helytállása eredményeként nyerte el a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét és a vezérkari ezredesi előléptetést. A béke bekövetkeztével vezérőrnagy lett és pályája egyre magasabbra emelkedett. 1822-ben elnyerte a 3. tüzérezred tulajdonosi jogkörét, miközben az olmtüzi tüzérdandár élére állították. 1829-ben a frankfurti Szövetségi Gyűlés hadügyi bizottságának élére távozott. Két év múlva nyerte el az altábornagyi előléptetést. Alig egy esztendő múlva Bécsbe helyezték a műszaki csapatok élén állt János főherceg mellé, helyettesnek. Együttal elnyerte a 28. gyalogezred tulajdonosi jogát. 1841-ben léptették elő tábornaggyá. 1848-ban a márciusi bécsi forradalom után alakult kormány hadügyminiszterévé nevezték ki. E beosztásából fakadóan is, elkötelezett katonaként is, a magyar forradalomból szabadságharcra váló események egyik főszereplője, a magyarországi nyílt katonai intervenció egyik fő előkészítője és végrehajtója lett. Éppen egy gránátos zászlóaljat akart Bécsből a magyar forradalmárok ellen indíttatni, amikor 1848. október 6-án a tömeg elfogta és egy lámpavasra felakasztotta. Halálát az előadó a végsőkig való helytállás példájaként méltatta, egyúttal tragikumát is kiemelte.

Az első ülés harmadik előadását *Catherine Horel*, a Felszabadítási Érdemrend Múzeumának tudományos munkatársa (Párizs) tartotta „Zsidók az 1848/49-es magyar szabadságharcban” címmel. Bevezetőben részletesen felidézte a Nemzetörség, az önkéntes alakulatok, majd a Honvédség szervezésének körülményeit. Az alapvető levéltári adatok hiányában ezt követően az egyes települések népszámlálási adatai és az önkéntesekre vonatkozó összeírások egybevetésével kísérelte meg ki-

következtetni a zsidó katonák lehetséges arányát és létszámát. Eközben újójólag a kutatás nehezégeit hangsúlyozta. Kiemelte a korabeli antiszemita megnyilvánulásoknak és a kormány ezek elleni fellépéseinek a negatív, illetve pozitív szerepét a hiteles számbavételt illetően. Ezután rátért arra, mennyivel nehezebb még ennél is annak a reális megközelítése, milyen szerepet játszhattak a magyarországi zsidók az egyes hadműveletekben. Visszakövetkeztetni talán egyszerűbb, tette hozzá az előadó, mert ismertebb, milyen mértékben érte a zsidó lakosságot a Haynau-féle megtorlás a szabadságharc elbukását követően. Befejezésül ismertette a szegedi országgyűlési határozatot a zsidók egyenjogúságának kimondását illetően, és rámutatott a kölcsönhatásra, mennyiben volt ez a zsidó lakosság csatlakozásának egyfajta elismerése és mennyiben lehetett volna további ösztönző a csatlakozást illetően a szabadságharc továbbfolytatását tekintve. Mindenesetre források sorával bizonyította magyarországi zsidók magyar hazafiságát az 1848/49-es súlyos hónapokban.

Június 6-án délután a második ülés a magyar születésű *André Reszler* egyetemi tanár, irodalomtörténész (Genf) elnökletével kezdte meg munkáját.

Elsőnek *Zachar József* honvéd alezredek, a történelemtudomány kandidátusa, az Osztrák Hadilevéltár mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Budapest—Bécs) tartotta meg előadását. „A dualizmus és az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregének újjászervezése” című referátumában először is arra mutatott rá, hogy az 1868-as véderőtörvény a hadügy XIX. századi általános fejlődésének, valamint a dualizmus megszületését eredményező sajátos Habsburg-birodalombeli belső fejlődésnek volt alapvetően a következménye. Ezt követően röviden felvázolta az egyes Habsburg-birodalombeli területeken érvényesült hadügyi, hadszervezési elveket az 1815—1866 közti időszakra vonatkozóan, majd kitért a felső hadvezetés ezen időszak alatti bizonytalan újítási kísérleteire is. Ezt követően röviden ismertette, milyen körülmények tették szükségsszerűvé a birodalom belső szervezetének átalakítását 1866-ban, milyen nézetekkel kezdtek ehhez a mértékadó politikai körök és milyen komp-

romisszumok sora révén sikerült megállapodásra jutnia az uralkodónak és legszűkebb körének a magyarországi mérsékeltliberalizmusokkal, valamint a birodalom nyugati felében élő osztrák-németek mérsékeltliberalizmusával, illetve ezeknek egymással. Előadása fő részét a politikai megállapodásra jutást követően a hadügyi téren folytatott tárgyalássorozatok bemutatása képezte. Végül összehasonlította az új véderőtörvényt a többi európai nagyhatalomban érvényesültekkel, majd egybevetette egymással az új osztrák-magyar véderő egyes részeit: a császári és királyi (közös) hadsereget és haditengerészetet, a magyar királyi honvédséget, a császári-királyi (ciszlajtániai) Landwehr-t, valamint az utóbbi kettőhöz csatlakozott népfölkelést, illetve Landsturm-ot, mégpedig az összetétel, felszereltség, kiképzés, vezetés és hadrafoghatóság szempontjából.

Ezt követően *Dr. Erwin A. Schmidl*, az Osztrák Szövetségi Honvédelmi Minisztériumban működő Hadtörténelmi Szolgálat tudományos főmunkatársa (Bécs) következett „Zsidó katonák a cs. (és) kir. hadseregben” című előadásával. Röviden visszatekintett a zsidó katonák 1788 óta megtett útjára, majd rátért az 1848/49-es eseményekben való részvételért a zsidó lakosságot ért újabb megkülönböztetésekre. Ezután az egy-egy háborúban 1866-ig hadba vonultatott zsidó katonák arányát elemezte. Külön szólt a zsidó tisztek hadbaállításával kapcsolatos kérdésköréről. A továbbiakban bemutatta a dualizmus érvényre jutását követően a birodalom két felében eltérő módon érvényesült zsidópolitikát, amely azonban nem akadályozhatta meg, hogy a zsidók lakosságbeli arányuknak megfelelően szerephez jussanak a császári és királyi haderőben is. Külön elemezte az előadó a sorállomány és a hivatásos tiszti, altiszti kar létszámadatait a közös, a magyar és a ciszlajtán fegyveres erőknél. Kiemelte a zsidók helytállását, amely lehetetlenné tette a haderőbeli megkülönböztetést. Külön részletezte az első világháború szempontjából sorsdöntőnek bizonyult tény, a zsidó tartalékos tisztek figyelemreméltóan magas arányát.

További előadóként *Jean Charue* tanszékvezető egyetemi tanár, irodalomtörténész (Dijon) az 1880—1942 közt élt és élete első felében hosszabb időn át ka-

tonáskodott Robert Musil, a nálunk is jól ismert elbeszélő „A tulajdonságok nélküli ember” című, sajnálatos módon befejezetlenül maradt, egyetemes értékű trilógiáját elemezte. Mint ismeretes, Musil e művében a rá jellemző ironikus-szatirikus hangvétellel az Osztrák-Magyar Monarchia létének éppen e kollokviumon is tárgyalt utolsó évtizedeit mutatta be, bőségesen szólva a társadalmi problémákról ejtett szót. Az 1930-ban megjelent első, majd a két részletben 1932-ben és már Musil halálát követően 1943-ban kiadott második kötet a befejezetlenség ellenére is jól tanúsítja az 1892—1894 közt a kismartoni katonai alreáliskolában, majd a morvaországi Weißkirchen-beli katonai felsőreáliskolában tanulmányait megkezdett és bécsi, brünni felsőfokú műszaki, később berlini bölcsészeti és kísérleti pszichológiai képzettséget szerzett egyetemi magántanárból az első világháború teljes időszakára bevonult tartalékos tiszti személyes élményeit. Az előadó nagy érdemként említést érdemel, hogy a publikálás nélkül hátrahagyott több ezer oldalnyi kéziratból a tervezett harmadik kötet anyagát is átolvasva abból is bőségesen idézett, amikor a hadügy, a hadsereg, a katonák által látott képét bemutatta.

A június 7-i délelőtti következő ülésen *Jean Charue* egyetemi tanár elnökletével további három előadás következett.

Előnek *Jean-Paul Bled* tanszékcsoporthoz vezető egyetemi tanár (Strasbourg), a rendezvénysorozat főszervezője és házigazdája tartotta meg „Albrecht főherceg és a konzervatív hagyomány a cs. és kir. hadseregben” című, nagy érdeklődéssel várt és fogadott előadását. Bevezetőben ismertette az 1817—1895 közt élt, kora ifjúságától a katonai életútra felkészített főherceg pályafutását. Eközben kiemelte, hogy konzervatív nézeteinek korai megnyilatkozásaként az 1845 óta altábornagyi rendfokozatban az alsó- és felső-ausztriai, valamint salzburgi vezénylő tábornokként tevékenykedett hadvezér az 1848-as forradalom diadalakor lemondott beosztásáról és önkéntesként csatlakozott, parancsnoki beosztást sem várva, Radetzky tábornagy itáliai hadseregéhez. Végül hadosztályparancsnokként olyan hősi helytállást tanúsított a csataterén, hogy elnyerte a Katonai Mária Terézia Rend lovagkereszt-

jét. E magatartása alkalmassá tette, hogy Ferenc József 1851—1860 közt rá bizza Magyarországot katonai és polgári kormányzását. További katonai beosztásokat követően 1866-ban az itáliai hadsereg parancsnokaként aratott újabb hadiadiadalt, amelyért a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztjét kapta viszonozásul. Benedek kudarca után a poroszellenes háború főparancsnoki beosztásába helyezte az uralkodói bizalom. Meghatározó szerepe volt az új véderőtörvénnyel kapcsolatos tárgyalásokon, majd a létrehozott közös hadsereg főfelügyelőjeként. Nézetei alapján az előadó úgy jellemezte, hogy a konzervatív katonai körök kétségtelenül vezető egyéniségeként a kamarilla rossz szelleme, igazi reakciósként minden modernizáció fő ellensége volt. Részletesen bemutatta ezt követően Bled professzor, miként tevékenykedett Kuhn közös hadügyminiszter fő ellenlábasként a korral való szembenállás jegyében mind névtelenül megjelentetett röpirataival, mind hadseregarancsaival. Befejezésül hangsúlyozta, hogy Albrecht főhercegnek a haderőről alkotott nézetrendszere az Ausztriáról vallott álláspontjának a következménye volt, ennek lényegét pedig a dinasztiahoz és annak fejéhez való feltétlen hűség jelentette. Ennek megfelelően a haderőnek mind a belső, mind a külső ellenséggel szemben készsleges és hű eszközként kellett szolgálnia. Az egyfajta föderatív szerkezetű birodalomkép jegyében szemben állt a dualista átalakulással, az ennek következtében szükségessé vált hadseregreformmal, ahogyan például a magyar kormány beiktatásához időzített kibocsátott hadseregarancsa tanúsította. Ebben „a közös osztrák haza” iránti változatlan hűséget hangsúlyozta, amelyet szerinte nem szoríthatott háttérbe „a szűkebb szülőföld iránti szeretet” sem.

Ezt követően *Vajay Szabolcs* UNESCO-szakértő (Genf) „A Mária Terézia Rend és a nemességre emelés” című előadása következett. A harctéri katonai teljesítmények elismerésére 1757. július 18-án alapított és az első világháború végéig a legmagasabb katonai kitüntetésnek tekintett rend történetének rövid felvázolását követően az előadó a társadalmi mozgás lehetőségének szempontjából elemezte a kitüntetés. Ismertetette, miként került bevezetésre az eredeti kettő helyett három fokozat és milyen összefüggésben állt a haderők lét-

számának növelésével és a harctéri hadisikerek, hőstettek további disztinválásával. A továbbiakban Vajay az eredeti kis- és nagykereszt, majd a lovag-, parancsnoki és nagykereszt adományozásának tükrében részletezte a társadalmi emelkedés lehetőségeit, hiszen már a kis-, majd lovagkereszt alapján is kérhető volt a bárói méltóság adományozása. Befejezésül az előadó példák során át bizonyította, hogy a társadalmi emelkedés és a társadalmi beilleszkedés mégsem volt korrelatív, a kitüntetés révén társadalmi megbecsüléshez jutottak a hadimesterséghez értők és a haderő jelentette természetes közegüket, amelynek a magatartásformáival tisztában voltak. Ezzel szemben a korábbi birtokos és hivatalnok nemesség körei idegenek maradtak számukra, befogadásuk igen esetleges maradt.

André Reszler egyetemi tanár, irodalomtörténész (Genf) ezt követően „A hadsereg ábrázolása Herczeg Ferenc művészetében” című előadásával színté az előbbieken elhangzottak színes bemutatására is vállalkozott. Bevezetőben felidézte, hogy az író a katonai háttérvidék szülőtteként és neveltjeként első élményei közt őrizte a hadsereggel kapcsolatosakat. A továbbiakban azt hangsúlyozta, hogy az egyéniség kialakulása, az íróvá fejlődés, a későbbi mentalitás és gondolkodásmód, egyaránt a teljes magyar nemzeti államiság alapélményéhez kötött volt, és ez befolyásolta mind a gyorsan magasra ívelő karriert, mind az ezt követő gyors feledést. Az 1863—1954 közt élt írók alkotásai közül ezt követően kiemelte az 1892-ben és 1895-ben a Gyurkovics-családról publikált két regényt, mint amelyekben a legjellemzőbb módon tükröződik — a Bácskához kötötten — a társadalomábrázolásba ágyazottan az írónak a katonatiszti pályáról és a hadseregről vallott felfogása.

A június 7-i délutáni, következő ülésen *Nicole Pietri* egyetemi tanár (Párizs) elnökölt.

Elnökletével elsőnek *Dr. Lothar Hóbelt* egyetemi adjunktus (Bécs) „Két liberális vezető katonagyéniség: Kuhn és Tegetthoff” című előadása került napirendre. Bevezetőben tisztázta, hogy korabeli értelemben használja a „liberális” jelzőt Franz Freiherr Kuhn von Kuhnenfeld (1817—1896) tábornagy és Wilhelm von Tegetthoff (1827—1871) altengernagy személyiségével kapcsola-

tosan. Ezt követően bemutatta antiklerikalizmusukat és szabadelvű nézeteiket, amelyek következtében elszigeteltek maradtak korábbi katonai pályájukon. Ezt követően rátért arra, hogy mindkettő a kiegyezéssel kapcsolatos átszervezéssel kerülhetett be a felsővezetésbe, holott erre predesztinálta volna őket, hogy mindketten katonanemesi családból származtak és mindketten — a liberális eszmeáramlathoz való minden közeledés ellenére —, éppen a forradalomellenes háborúban, szépen felfelé ívelő katonakarriert kezdték, amely az ötvenes és hatvanas években is tovább vitte őket. Az 1866-os háború mindkettőjüknek meghozta a Katonai Mária Terézia Rend parancsnoki keresztjét, Kuhnnak Dél-Tirol mesteri megvédéséért, Tegetthoffnak pedig lissai győzelméért. Az osztrák—német liberális Alkotmánypárthoz kötődő két jeles katona e párt ciszlajtániai hatalomra jutását követően kerülhetett magas méltóságba, Kuhn 1868-tól közös hadügyminiszter, Tegetthoff pedig ugyancsak 1868-tól helyetteseként és a haditengerészeti osztály főnökeként, egyúttal haditengerészeti főparancsnokként, gyakorlatilag haditengerészeti miniszter volt. A továbbiakban Höbelt e két vezető egyéniségnek Albrecht főherceggel való állandó ütközését elemezte. Bemutatta, hogy eközben a liberális nézetet vallókat is érthette elmarasztalás. Tegetthoff túlságosan a haditengerészetet állította a középpontba, Kuhn pedig nem ismerte fel a korabeli jelentős fejlődést a tüzérségi és műszaki eszközök, valamint a szállítóeszközök területén, ezért, ezek iránt érdektelen maradván, egész életében a gyalogság döntő szerepe mellett állt ki. A liberális eszméket mindketten, a dinasztikus érdekekkel való ütközés esetén is, előtérbe helyezték, és ez Kuhn 1874-es miniszteri bukásához vezetett, míg Tegetthoffot ettől megmentette 1871-es korai és váratlan halála. Talán nem érdektelen magyarként azt is felidézni, számos hajmeresztő nézete közt Kuhn azt is vallotta, hogy a darwinizmus értelmében a magyar kihalásra ítélt faj, ebből fakadóan nem is titkolta szenvedélyes magyarellenességét.

Következő előadóként *Dr. Klaus Koch*, az Osztrák Kelet- és Délkelet-Európa Intézet tudományos főmunkatársa (Bécs) tartotta meg „A Benedekvita” című előadását. Bevezetőben, az 1804-ben Sopronban született és 1881-

ben Grazban elhunyt Benedek Lajos tábornagynagy önéletrajzát felidézve, kiemelte az abban megnyilatkozó magyarságtudatot, vállalt protestantizmust és az orvosgyermek társadalmi kötődését. A továbbiakban ismertette a bécs-újhegyi Katonai Akadémián végzett tanulmányokkal kezdődő, 1825-ös hadnagyi kinevezéssel, 1848-as ezredparancsnoki megbízatással, 1859-es — immár altábornagyi rendfokozatban elnyert — hadtestparancsnoki ténykedéssel kiemelkedő teljesítményeket felmutató katonai pályát, amelynek során a hadszíntéren való helytállás 1848-ban a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, 1859-ben pedig e rend parancsnoki keresztjét, valamint a nemességre emelést eredményezte. Az előadás fő hangulata az 1860—1866 közt az itáliai hadsereg vezérkara élén és a velencei főparancsnoki beosztásban eltöltött időre, majd az 1866-ban a Poroszország ellen vonuló északi hadsereg élére való áthelyezésre került. Előbbivel kapcsolatosan a kiemelkedő katonai sikereket hangsúlyozta az előadó, míg az áthelyezésre vonatkozóan elsődlegesen azt emelte ki, hogy politikai okok miatt következett az be. Végül a königrázi csatavesztéssel és Benedek felelősségével kapcsolatosan először is azt részletezte, mennyire tisztában volt a jeles hadvezér a katasztrófális helyzettel, mennyire kerülni akarta a csatát, miközben hiábavaló táviratváltásra került sor az uralkodóval. A csata lefolyását felidézve bemutatta Benedek téves döntéseinek sorozatát, majd azt idézte fel, hogy a csatavesztést követő vizsgálat során mennyire magára vállalta a teljes felelősséget. Végül Koch azzal foglalkozott, hogy Benedek valójában sohasem értette meg karrierje kettőtörésének szükségszerűségét és nem fogadta el élete további folyamán a teljes mellőzést, ez pedig vitát eredményezett a kortársak közt a valódi felelősség kérdését illetően.

Zoran Konstantinović egyetemi tanár (Innsbruck) előadása következett ezután „Austria és a délszláv katonai hagyomány” címmel. Elsőnek az előadó a katonai határőrvidék problematikájával foglalkozott. Felidézte, milyen történelmi körülmények között és milyen folyamatok eredményeként miként jött ez létre a Habsburg-birodalom déli és keleti határvonalán. Magyarként jól esett hallani, mennyire tárgyyszerűen szölte e folyamatról, főleg az oszmán pusztítás

következtében egyre fogyó magyarságról és az ennek a helyére mind nagyobb számban betelepülő délszláv lakosság letelepedéséről. A katonai határőrvidék történelmi szerepének bemutatását követően a megszüntetés dualizmuskori folyamatát mutatta be. Ismét rendkívül tárgyyszerűen szólt a terület szerepvesztéséről, a lehetővé vált magyar és horvát területegyesítésről és az ezt indokló folyamatokról. A továbbiakban az 1868-as horvát kiegyezéssel és összbirodalmi szintű haderőreformmal kapcsolatosan a horvát ezredek felállításának folyamatát mutatta be. Kiemelte, hogy a négy gyalog- és egy ulánuszred a magyar királyi honvédségen belül került megszervezésre, ezzel szemben a birodalom nyugati feléhez tartozónak minősített Dalmáciában felállított három gyalogezred a császári-királyi Landwehr keretébe került. Befejezésül az előbb okkupált, majd annektált Bosznia és Hercegovina területén megszervezésre került, úgynevezett bosnyák ezredek megszervezésének folyamatát idézte fel. Mindhárom folyamattal kapcsolatosan bőségesen idézett a délszláv népek költészetéből, és ezekkel bizonyította, hogy a katonai határőrvidékbeliek azonosultak a katonáskodással, a birodalom védelmével, és ez megmaradt egészen az első világháború végéig.

A június 8-i délelőtti ülészak *Vajay Szabolcs* elnöklétével ült össze.

Elsőként ezúttal *Jean Nouzille* ezredes, egyetemi magántanár (Strasbourg) tartotta meg „Bosznia-Hercegovina okkupációja a francia katonai attasé tanúságtétele szerint” című előadását. Az előadó az 1878-as eseményekkel kapcsolatosan a rövidesen kiadott hivatalos verziót jelentő összefoglaló mű alapvető megállapításait vetette egybe a francia katonai attasé Bécsben keltezett és fennmaradt jelentéseivel. Eközben nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a nemzetközi felhatalmazásra tekintettel az osztrák–magyar hadvezetésben fel sem merült, hogy nem bevonulás, hanem súlyos harcok árán való birtokbavétel vár a kijelölt hadierőre. A továbbiakban részletesen felidézte a helyi lakosság, főleg a moszlimok ellenállását, az ennek következtében szükségessé váló egyre újabb csapaterősítések hadszíntérre küldését. Folyamatosan kitért a helytelen terep- és erőfelmérések következtében sorozatos helytelen döntések bemutatására. Vé-

gül, ugyancsak a fennmaradt jelentések tükrében, részletesen ábrázolta a császári és királyi hadsereget ért súlyos veszteségeket is.

Ezt követően *Nadine Lange* egyetemi adjunktus (Párizs) „Az osztrák–magyar tisztek és a keleti kérdés 1900/14” című előadása következett. Ebben azt a rendkívül fontos kérdést vizsgálta, mennyit tudhattak az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének tisztjei a balkáni államok hadseregeiről. Az egyes országokat sorra véve az előadó mondandója középpontjába Bosznia-Hercegovina annektálásának kérdéskörét állította, és ennek tükrében vizsgálta a szerzett információk mélységét és valósághűségét. A továbbiakban, a várható hadieseményekkel kapcsolatosan elkészült különböző kidolgozásokat felidézve, középpontba a preventív háború megvívásának gondolata került. Befejezésül az előadás a pánszláv felelmek megalapozottságával, a balkáni terjeszkedés külpolitikájának realitásával és a bekövetkező háború esetén mutatkozó erőviszonyokkal foglalkozott.

Befejezésül *Jeanine Charnue* egyetemi tanár (Dijon) „A szatíra és a karikatúra Josef Roth és Jaroslaw Hasek műveiben” című előadása hangzott el. Az ismert irodalomtörténész vezetésében megállapította, hogy a tárgyalt kor fő szereplői voltak a hadsereg, a hivatalnokréteg és a klérus képviselői. Így természetes, hogy főleg ők jelentek meg az irodalmi művek hőseiként is. A legnevesebbé vált megjelenések közül az előadó ezúttal Josef Roth (1894–1939) és Jaroslaw Hasek (1883–1923) fő művével, az 1932-ben publikált „Radetzky-mars” című regénnyel és a már 1921-ben közzétett „Svejk, a derék katona (világháborús élményei)” című írásával foglalkozott. Bemutatta a két író, a galíciai zsidó fakereskedő újságírónak tanult és tartalékos tisztté vált fiát, illetve a cseh kispolgári család tisztviselő sarját. Ezt követően azt részletezte, hogy míg előbbi, aki tartalékosként bevonult tisztként végigszolgált az első világháborút, nosztalgiával emlékezett vissza a békebeli — neki felemelkedést biztosító — rendre, addig az utóbbi, aki dezertált az első világháború idején az osztrák–magyar hadaktól, szemben állt a korábbi renddel, sőt aktív szerepet is vállalt annak szétverésében. Befejezésül az előadó bőséges idézetekkel szemléltette ugyanannak az

időszaknak kétféle megközelítéssel, nosztalgikus-szatirikus, illetve ellenséges-ironikus módon való ábrázolását. A kétfajta katonaabrázolás tanulmányozása magyar szempontból is rendkívül tanulságosnak bizonyult, ugyanis bőségesen szó van mindkét világsikerré vált alkotásban a magyar katonatisztról is.

Június 8-án délben a záróülésre *Jean-Paul Bled* professzor elnökletével került sor.

Ezen *Bernard Michel* egyetemi tanár (Párizs) összegezte a kollokvium tizenöt előadását és az ezekhez csatlakozó vitában elhangzottak tanulságait. Bevezetőben arról szólt, hogy az Osztrák Hadilevéltárban őrzött sok ezer személyi adatlap rejti valóságúen a Habsburg Monarchia haderejének társadalmi összetételét. A dualizmus nemcsak két-központú birodalmat, hanem a közös hadsereg és haditengerészet mellett külön honvédséget és Landwehrt is teremtett. Ugyanakkor polgári közigazgatás alá került az addig közvetlenül a hadvezetéstől függő katonai határőrvédék. Mindez és az általános hadkötelezettség bevezetése, folytatta az előadó, nagyfokú egyenjogúsítási tendenciát eredményesített. 1848 óta társadalmi problémákba ütközött a hadügy fejlesztésének kérdése, és azokkal együtt is került megoldásra. Mind politikai, mind had-

ügyi téren az 1859-es és az 1866-os vereség tette világossá a továbblépés szükségességét. Ez végül is érvényesült, hiába igyekeztek olyan reakciók, mint Albrecht főherceg, megakadályozni. Minden előrelépés mellett szükségszerű volt a későbbi bírálat is — a számos felemás megoldás miatt. De az alapvető fejlődési tendencia helyességét éppen az 1914-ben szükségessé vált mozgósítás és hadbaszállás sikere bizonyította. Ebben az összefüggésben befejezésül arról szólt az összegző, hogy az 1918-as bukás sem politikai, sem hadügyi téren nem az 1867/68-as átalakítás következménye, azzal nem hozható kapcsolatba. Mindkettő erősen a külkapcsolatok függvénye volt, és annak figyelmen kívül hagyása erős tévedésekhez vezethet. A kollokviumon szereplő kérdéskomplexum, a társadalom és a hadsereg kapcsolatrendszere, a korabeli irodalomban is tükröződött, így megértése könnyebb az utókorak. Az utókor szempontjából pedig az hangsúlyozandó elsődlegesen, hogy az 1815—1914 közti korszak is tartogat még sok meglepetést a kutatóknak, feltétlenül érdemes a további szaktárgyi vizsgálatra.

A kollokvium nemcsak az előadásokhoz kapcsolódó vitákon, hanem egyéb rendezvényeken is módot nyújtott kollegiális eszmecsere.

HÁBORÚ ÉS HEGYVIDÉK

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XVII. Kollokviuma, Zürich, 1991. augusztus 19—24.

A Helvét Konföderáció fennállásának 700. évfordulója alkalmából 1991-ben a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság visszatért abba a városba, amelyben, éppen svájci hadtörténészek kezdeményezésére, 1938-ban megalakult. A helyszínre való tekintettel mi más is lehetett volna az immár évenként szokásos kollokvium tárgya, mint a háború és a hegyvidék kapcsolatrendszere, vagyis a hegyvidéki háború kérdésköre. E témában a svájci hadtörténészek már korábban is jelentős eredményeket publikáltak, hiszen a jelen tudományos táncskozásnak helyet adó zürichi Mű-

szaki Főiskolán működik az a svájci Hadtörténelmi Tanszék, amely ösztönzi az ezirányú kutatásokat.

A megnyitó ülésre 1991. augusztus 19-én a zürichi Műszaki Főiskola nagy előadótermében a helyi állami, politikai, társadalmi, tudományos és katonai körök nagy érdeklődése mellett került sor. A meghívottak és megjelentek közt volt *Dr. Ulrich Bremi*, a Szövetségi Gyűlés Nemzeti Tanácsának elnöke, *Dr. Kaspar Villiger* szövetségi tanácsos, nemzetvédelmi miniszter, *Heinz Häster* hadtesttábornok, a svájci fegyveres erők